

Ramiza Smajić, *Migracije i Bosanski ejalet (1683–1718)*,
Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2022,
392 str.

U narednim redovima teksta bit će riječi o novopublikovanoj historijskoj monografiji autorice dr. Ramize Smajić u izdanju Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu. Naime, radi se o djelu koje je nastalo kao rezultat predanog i dugogodišnjeg autoricinog istraživanja i proučavanja fenomena migracija na prostorima koje je za vrijeme višestoljetne osmanske vladavine zapremao Bosanski ejalet. Dakle, ovo bi bila bazična tematska odrednica ovdje razmatranog djela, dok se hronološka odnosi na period razmeđa 17. i 18. stoljeća, preciznije govoreći period od 1683. godine, kada je otpočeo Veliki (Bečki) rat, pa do 1718. godine, koja predstavlja godinu potpisivanja Požarevačkog mira između dotad zaraćenih strana – Osmanskog carstva, Mletačke republike i Habsburške monarhije.

Ova knjiga je u suštini doktorska disertacija odbranjena na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 28. februara 2019. godine. Radni naslov je glasio *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683.–1718.)*. Istovremeno, ovaj rad je bio naučnoistraživački projekat u okviru plana i programa rada Instituta za historiju UNSA. Autorica dr. Ramiza Smajić na samom početku, po ustaljenom metodološkom obrascu, u *Uvodu* (str. 11-27) svoje knjige navodi da su “Glavni predmet istraživanja rada bili... migracijski tokovi i društveno-političke okolnosti, koje su u razdoblju 1683–1718. godine dovele do radikalnih promjena na demografskoj karti Bosanskog ejaleta” (str. 11). Autorica dalje nastavlja dajući konkretne okvire u kojima će se kretati u glavnom tekstu svoje knjige te navodi da će “Odstupajući od tradicionalno jednodimenzionalnog i monoperspektivnog načina istraživanja, ovo djelo, zahvaljujući interdisciplinarnom i interkulturnom pristupu i komparativnoj historijsko-demografskoj i kulturnohistorijskoj metodologiji” pokušati doprinijeti rasvjetljavanju specifične kulturne i ekonomske evolucije

populacije u migracijskim tokovima u određenom društveno-političkom kontekstu (str. 11). Osim korištenja relevantnih rezultata nastalih iz pera historičara osmanskog perioda domaće provenijencije (jugoslavenske i bosanskohercegovačke historiografije) i značajnih pojedinačnih rezultata iz svjetske historiografije i osmanistike, autorica je u svom istraživanju i pisanju koristila obimnu arhivsku građu iz Republike Turske, Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Republike Srbije, Republike Austrije, kao i brojne rukopise odbranih doktorskih disertacija u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Prema tome, autorica je utemeljila svoje istraživanje i knjigu na mnogobrojnoj, raznovrsnoj i bogatoj arhivskoj građi.

U prvom poglavlju pod naslovom *Bosanski ejalet, formiranje, administrativni i vojni prikaz* (str. 29-39), dr. Smajić daje detaljan presjek i uvid u nastanak, odnosno osnivanje Bosanskog ejaleta i njegov upravno-vojni razvoj do početka 18. stoljeća, kada su ga sačinjavali Bosanski, Hercegovački, Zvornički i Kliški sandžak. Ejaletske vojske su uglavnom sačinjavali spahije, timarnici ili lokalna konjica, zatim azapi, akindžije, jaje, joruci i muselleme, dok su u Bosanskom ejaletu bila prisutna tri glavna roda vojske: spahije, janjičari i posadnici tvrđava. U Bosni su tokom 17. i 18. stoljeća od ostalih vojnih rodova bili prisutni također farisi (konjica), azapi (stražari), pasbani (noćni stražari), tobdžije, džebelije (oklopnici), gonulije (dobrovoljci), derbendžije (čuvari klanaca) i bešlije (vrsta lahke konjice).

Drugo poglavlje je naslovljeno *Stanje u Osmanskoj državi, ratovi i prilike na prostoru Bosanskog ejaleta 1683–1718*. (str. 41-73). Dr. Smajić pruža lijep presjek opštih prilika u osmanskoj državi s posebnim obzirom na Bosanski ejalet. Veliki vojni poduhvat usmjeren prema srednjoj Evropi i Beču, predvođen velikim vezirom Kara Mustafa-pašom, nije urodio plodom, tako da je zvanično 12. jula 1683. godine, nakon 2 mjeseca opsadnog stanja, velika osmanska armada poražena pod zidinama Beča. Poraz Osmanlija pod Bečom i kasniji teritorijalni gubici osmanske države u Bečkom ratu (1683–1699) imali su dalekosežne posljedice po Osmansko carstvo, jer je došlo do dubokih promjena u demografskoj, konfesionalnoj i etničkoj strukturi

na prostoru Balkana. Zaslužni za takve promjene, negativne po Osman-sko carstvo, bili su Habsburška monarhija, Poljska i Mletačka republika, koji su od 1683, odnosno 1684. godine uz punu podršku pape Inocenta XI sklopili savez pod imenom *Sveta liga*, koji je zapravo predstavljao široki protuosmanski savez, kojem se 1697. godine pridružilo i Rusko carstvo. Do 1687. godine Osmansko carstvo je izgubilo najveći dio Ugarske, Slavoniju, Osijek, Udbinu i Knin, dok sljedeće 1688. godine gubi i Liku i Krbavu. Godine 1691. habsburške trupe su u bici kod Slankamena u Srijemu porazile Osmanlije, a u iscrpljujućem Morejskom ratu Mlečani osvajaju Peloponez i dalje usmjeravaju svoje snage prema Kritu, gdje su ih osmanske snage spremno dočekale. Ruski car Petar I je napao Azov na Crnom moru te ga je uz pomoć manevra paralelnog rušenja tvrđava i zatvorenim pristupom s mora primorao na predaju 1696. godine. U mjesecu septembru naredne 1697. godine, Osmanlije su doživjele težak poraz kod Sente, da bi ubrzo potom, u mjesecu oktobru, sa 6.000 vojnika u napad na Bosnu krenuo princ Eugen Savojski, koji je u brzom prodoru dolinom rijeke Bosne zauzeo Doboj i Maglaj, a zatim stigao u Visoko, odakle je upozorio stanovnike Sarajeva da ne pomišljaju na otpor. Sarajevo je bilo 23. oktobra sistematski popaljeno, opljačkano i porušeno, a budući da habsburške trupe nisu bile opremljene za nadolazeću zimu, vojska se počela povlačiti iz grada 25. oktobra. Ugovor o miru između Habsburške monarhije i Mletačke republike s jedne i Osmanskog carstva s druge strane zaključen je u Sremskim Karlovcima 26. januara 1699. godine. Sve u svemu, nakon povlačenja granica, Osmanlije su ostali bez Ugarske (osim Banata), Slavonije i Hrvatske do Une i južno od Velebita, kao i bez svih gradova i oblasti koje je u proteklom ratu osvojila Mletačka republika (Herceg-Novi, Knin, Sinj, Vrgorac i Gabela). Habsburška monarhija je dobila cijelu Ugarsku (osim Banata), Slavoniju i Srijem do linije od ušća Tise do ušća Bosuta. Što se tiče Dubrovačke republike, ona se uspjela zaštititi od direktnog graničenja s mletačkim teritorijem, jer ju je od tada opasavao osmanski teritorij koji se do mora spuštao u Neumu (Klek) i Sutorini. Naredni veći ratni okršaj desio se zbog straha od rastućeg ruskog uticaja u Evropi, pa su Habsburška monarhija i Engleska

podupirale 1710. godine Osmansko carstvo da započne rat s Rusijom. Ovaj rat je zaista počeo 1711. godine, a u njemu su, predvođeni vezirima Karajilan Ali-pašom i Bećir-pašom Čengićem, sudjelovali i spahije iz Bosanskog ejaleta. Ovaj rat je završen velikom pobjedom Osmanlija, a ruski car je bio primoran vratiti sve teritorije uzete u prošlom ratu, uključujući luku Azov, te porušiti sva ruska utvrđenja na rusko-osmanskim granicama. Samo se pod tim uslovima dopuštalo ruskom caru Petru Velikom, njegovoj pratnji i vojsci povlačenje na matični teritorij. Naredne 1712. godine ponovo je buknuo rat zbog ruskog nepoštivanja mirovnog ugovora, ali se ubrzo ruski car opametio i ugovorom u Jedrenima 24. juna 1713. godine obavezao na 25 godina poštovanja mirovnog ugovora. Sljedeći rat je započeo 9. decembra 1714. godine, a povod za početak rata bile su vijesti o tome da su mletačke vlasti dopustile da crnogorski pobunjenici prebjegnu kod njih i da su ih čak i naoružali. Habsburška monarhija se zbog finansijskih poteškoća u početku nije uplitala, ali se direktno uključila u rat 1716. godine. Ovaj će se rat okončati Požarevačkim mirom 1718. godine, čime je Mletačka republika zaokružila svoje posjede u Boki, a Osmansko carstvo ostalo bez Banata, Srijema, Smederevskog sandžaka, kao i većih dijelova Bosanskog ejaleta.

Pod naslovom *Društvena struktura u Bosanskom ejaletu* (str. 75-98), u trećem po redu poglavlju, dr. Smajić donosi presjek stanja društvenih struktura, odnosno konfesionalnu sliku koja je bila aktuelna i prisutna u ranijem periodu u Bosanskom ejaletu, kao i u razmatranom periodu 1683–1718. godine na istom prostoru. Autorica konstatuje da u “svjetskoj historiji nema islamske države s tako brojnim nemuslimanskim podanicima kao što je to bio slučaj s Osmanskom Državom” (str. 77). Opisujući kroz dosta primjera iz historijskih izvora brojno stanje i stanje uopšte sve tri konfesionalne sastavnice ondašnjeg bosanskohercegovačkog društva (muslimana, katolika i pravoslavaca), autorica ukazuje na različite statističke pokazatelje i statističke metode koje su koristili historičari kako bi izračunali brojno stanje svih konfesionalnih zajednica u Bosanskom ejaletu tokom 17. stoljeća, kao i na prelazu iz 17. u 18. stoljeće. Međutim, stavovi historičara o tom pitanju su i dalje neusaglašeni. Dr. Smajić za period razmeđa 17. i 18.

stoljeća posebno ukazuje na brojne zloupotrebe lokalnih službenika, što je dodatno usložnjavalo stvarnost zagorčanu iscrpljujućim ratovima vođenim u tom periodu. Nakon Karlovačkog mira iz 1699. godine Osmansko carstvo je priznalo Habsburškoj monarhiji posebno pravo zaštite osmanskih katolika, što je bilo potvrđeno Požarevačkim mirom iz 1718. godine. Sve tri konfesionalne zajednice u Bosanskom ejaletu pretrpjele su velike demografske promjene u razmatranom periodu. Osim tri glavne sastavnice bh. društva, autorica Smajić nije izostavila ni ostale, odnosno još dvije sastavnice koje su dio društvene strukture Bosanskog ejaleta: Vlahi i Jevreje. Za ove prve evidentno je da ih u historijskim izvorima možemo pratiti kao nomadsko stanovništvo u srednjovjekovnim balkanskim državama, kao i tokom i poslije osmanskih osvajanja na Balkanu. Njihov poseban vlaški status ukinut je nakon 1526. godine, tako da su svi Vlasi, martolosi i vojnici postali raja, a starješine su dobili timare. Društveni položaj Jevreja bio je povoljniji od položaja raje opterećene porezima, također od one koja je bila *muaf*, odnosno oslobođena i uživala određene povlastice zbog usluga koje je pružala državi. Imali su ograničenja jednaka kao kod ostalih nemuslimana: nošnjom su se morali razlikovati od muslimana, nisu smjeli jahati konja kroz grad i nisu smjeli nositi nož i drugo oružje.

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Migracije 1683–1718*. (str. 99-167) dr. Ramiza Smajić donosi po potpoglavljima raspoređenu i temeljito razrađenu analizu migracionih kretanja u Bosanskom ejaletu u razmatranom periodu. Na samom početku definiše pojam *migracija*, pa kaže da “migracije predstavljaju fizičko kretanje pojedinaca ili grupa u geografskom prostoru, koje dovodi do relativno trajne promjene mjesta boravka. Emigranti napuštaju prebivališta u svojoj izvornoj sredini, iseljavaju se iz te sredine (emigracije) i useljavaju se u novu sredinu (imigracije)” (str. 99). Prema dr. Smajić, ključni uzroci migracija u razmatranom periodu su ratovi, ofanzivni i defanzivni, posljedice tih ratova, povlačenje novih granica, naseljavanja opustošenih područja i mjesta itd., tako da su politički i vojni razlozi jednako prisutni. Bosna u početku kao krajište, zatim sandžak pa onda i ejalet, bila je strateški

naseljavana (*iskan*) od strane osmanske države zbog bosanskih granica koje su bile i državne, a u mirnija vremena stanovništvo se pomjeralo u potrazi za boljom zemljom, zbog epidemija bolesti, rodbinskih veza itd. Upravo je dr. Smajić u ovom poglavlju detaljno opisala (od potpoglavlja 4.1. do potpoglavlja 4.16.) migraciona kretanja stanovništva svih konfesija iz Bosanskog ejaleta prema vani, ali i ona kretanja koja su bila uzrokovana ratnim djelovanjima ili pritiscima, pogotovo nakon početka Bečkog rata 1683. godine i nadalje do 1718. godine, što je dovodilo do masovnog povlačenja muslimanskog stanovništva na preostale teritorije Osmanskog carstva na Balkanu, a pogotovo na prostore Bosanskog ejaleta. Također, migracijski talasi nemuslimana (katolika i pravoslavaca) iz Bosanskog ejaleta u neposredno okruženje, na područja pod vlašću Habsburške monarhije, Mletačke republike i drugdje, bila su masovna u razmatranom periodu. Recimo, vrlo su interesantni podaci koje donosi dr. Smajić o Jevrejima u Sarajevu nakon 1683. godine – da je krajem 17. stoljeća u Sarajevu bilo preko 50 jevrejskih domaćinstava, tj. preko 350 Jevreja, te da su neke jevrejske porodice nakon pada Budima 1686. godine doselile u Sarajevo – a opšte je poznato da su Jevreji nakon progona iz Španije i Portugala pronašli svoje utočište u Sarajevu još sredinom 16. stoljeća.

Peto poglavlje je naslovljeno kao *Nasilno prevjeravanje* (str. 169-181), a u njemu dr. Smajić donosi u prvom potpoglavlju jasne primjere pokrštavanja muslimanskog stanovništva nakon povlačenja osmanske države i uprave s izgubljenih teritorija krajem 17. i početkom 18. stoljeća, zatim u drugom potpoglavlju rekonstruiše odnos osmanske države prema nemuslimanskim vjerskim objektima u razmatranom periodu, kao i odnos novih kršćanskih vlasti (Habsburška monarhija i Mletačka republika) prema muslimanima i osmanskom naslijeđu na prostorima koje je osmanska država izgubila tokom Bečkog i Morejskog rata te sklopljenim Karlovačkim mirovnim ugovorom 1699. godine. Također, dr. Smajić na kraju ovog poglavlja donosi podatke o stanju početkom 18. stoljeća na prostoru koji je ostao pod osmankom upravom neposredno nakon završenog rata i razgraničavanja, a to su dijelovi sandžaka Krke, Klisa i Hercegovine. U izvršenim popisima osmanske

vlasti su evidentirale brojne porušene ili ruševne džamije i crkve na spomenutim područjima.

Šesto poglavlje pod naslovom *Veza migracija i hajdučije; uzroci i posljedice* (str. 183-190) predstavlja poglavlje u kojem je dr. Smajić donijela dosta konkretnih podataka i primjera koji potkrepljuju njenu tezu da su "Hajdučke aktivnosti... bile predfaza migracijama" (str. 183). Dr. Smajić zorno dokazuje ovu tezu na primjeru rekonstruisanja stanja na prostoru između Hercegovačkog sandžaka i Herceg-Novog krajem 17. stoljeća, kada je primjetno da se u hercegnovsko i risansko zaleđe već u prvo vrijeme hajdučije masovno i trajno naseljavaju hajdučke porodice. Ovaj način naseljavanja bio je sličan osmanskoj politici naseljavanja vlašskog stanovništva po graničnim područjima. Upravo je Mletačka republika procjenjivala da će naseljavanjem i održavanjem hajduka i njihovih porodica na pograničnim područjima pripremiti teren za trajno osvajanje teritorija pod osmanskom upravom, što se pokazalo uspješnim tokom Kandijskog (1645–1669) i Morejskog rata (1684–1699).

Faktori rasta i opadanja broja stanovništva; svakodnevnicu u gradskom i seoskom okruženju (str. 191-223) naslov je sedmog poglavlja. U njemu je dr. Smajić na temeljit način kroz 8 potpoglavlja donijela pregršt podataka koji rekonstruišu sliku rasta i opadanja broja stanovništva u Bosanskom ejaletu u razmatranom periodu, a faktori koje je autorica uzela u obzir su društveni, politički i ekonomski tokovi, geografske okolnosti, nivo razvoja tehnologija, razvoj kulture i usklađivanje navika u jednom narodu te svakodnevni život. Autorica ističe glavnu činjenicu da su demografski poremećaji u Bosanskom ejaletu uzrokovani nemirnom vojnopolitičkom situacijom, ali da su značajan faktor opadanja broja stanovništva bile i masovne zarazne bolesti, kao što su, na primjer, kuga i različite epidemije, koje su sukcesivno smanjivale broj stanovništva Ejaleta. U posljednjem potpoglavlju pod brojem 7.8. autorica Smajić rekonstruiše problem prihvatanja i zbrinjavanja doseljenog stanovništva po Ejaletu, odnosno problematiku muhadžira. Tako, na primjer, autorica uočava jednu stalnu pojavu u vezi s tim, a to

je da se “kroz muhadžirska putešestvija tokom stoljeća rijetko... muhadžirima dozvoljavao ulazak u čaršiju i uglavnom su naseljavani u brdskim, planinskim oblastima na kojim zemlja nije bila pogodna za obradu, nego uglavnom za stočarstvo” (str. 220). Autorica Smajić na osnovu prvorazredne arhivske građe također ilustruje slabu naseljenost po Ejaletu, naročito u područjima Novog, Dubice, Jasenovca, Broda, Doboja i Kule Soko. Ovaj se problem djelimično rješavao određenim brojem doseljenih muslimanskih porodica s prostora Habsburške monarhije i Mletačke republike, međutim, centralna osmanska vlast je i nadalje poduzimala konkretnije aktivnosti u cilju dugoročnijeg rješavanja problema nenaseljenosti na plodnoj zemlji.

Osmo poglavlje je dr. Smajić naslovila kao *Kontroverze pojave i razvoja budućih etničkih i kulturnih identiteta u Ejaletu* (str. 225-265). Dr. Smajić je odmah na početku ovog poglavlja objasnila na koji će način obraditi ovu temu, jer kaže: “Kad su u pitanju narodi čiji se identiteti realiziraju, čuvaju, mijenjaju ili dopunjuju kroz migracije preko prostora koji je kroz cijelu povijest karakterističan po kohabitaciji, historičar fenomenu njihovih migracija mora prići multiperspektivno i multidisciplinarno, uzimajući u obzir i statistička, i etnografska, i historijska, i sociološka i lingvistička i drugovrsna istraživanja.” (str. 225). Upravo je na takav način dr. Smajić pristupila temi etničkih formacija i kulturnih identiteta na prostoru Bosanskog ejaleta u dinamičnom periodu promjena na razmeđu 17. i 18. stoljeća, pa je na dosta zanimljiv način objasnila problematična imenovanja *Drugog i etničkog*, koja su prisutna u govoru kroz prošlost, na primjerima nekoliko pojmova: Kiptije, Vlasi, balije, škutori, Grci, bekijaši i Šokci.

U posljednjem, devetom poglavlju, pod naslovom *Susreti tradicija, svog jatanja* (str. 267-289), dr. Smajić donosi mnoštvo slikovitih primjera iz tradicija šireg balkanskog prostora, a posebno primjere iz tradicije vezane za prostor Bosanskog ejaleta, odnosno bosanskohercegovački prostor u periodu osmanske vladavine. Dr. Smajić svoj pristup u obradi teme *Migracije i Bosanski ejalet (1683–1718)* objašnjava u ovom poglavlju na jednom mjestu: “Svaki moderniji pristup historiji dugo se gledao u pravcu širenja

političke i vojne historije na... socijalnu i ekonomsku. Pritom se zanemario veličanstven mozaik kulturnih identiteta cijelog balkanskog prostora pod izgovorom da to pripada etnologiji. Narod je, međutim, historijska varijabla, a tokovi narodnih kultura, preuzimanje i oplemenjivanje tradicija kroz neke nove oblike čine dio demografskih promjena.” (str. 288). Zatim, dr. Smajić navodi da je “... i bosanska tradicija... u pluralističkom osmanskom društvu našla svoje mjesto s usmenim predajama, običajima, predislamskim navikama, ritualima, umjetničkim zanatima, prehrambenim navikama, svim onim što predstavlja naučeno i generacijama prenošeno znanje” (str. 275). Zapravo, u ovom finalnom poglavlju dr. Smajić je imala namjeru da predstavi prostor Bosanskog ejaleta kroz vizuru interkulturalnosti, što je i jedini ispravan i naučni pristup istraživanju tradicije.

Na kraju knjige se nalaze *Zaključak* na bosanskom (str. 291-297), *Summary* na engleskom (str. 299-306) i *Ozet* na turskom jeziku (str. 307-313), gdje su izneseni glavni rezultati poduzetog istraživanja i zaključci. Izdvojili bismo jedan autoricin zaključak i smjernicu za dalja istraživanja: “Kroz migracije, asimilacione i integracione procese, vjerske i manjinske zajednice su mijenjale, gubile ili čuvale jezik, običaje, način života, odijevanja i sl., u većoj ili manjoj mjeri. Analizom životnih uvjeta svake od ovih zajednica u spomenutom razdoblju, ovisno o društveno-političkim zbivanjima, sa paralelnim rješavanjem individualizirane forme društvenih, ekonomskih, političkih, kulturnih činilaca, opstojnosti vjerskih i manjinskih zajednica na prostoru samog Bosanskog ejaleta, bit će i shvatljivija slojevitost njegove historijsko-demografske problematike.” (str. 297). Zatim, tu su još *Prilog* (str. 315-329), *Kratice* (str. 331), *Izvori i literatura* (str. 333-356), *Imenski indeks* (str. 357-379), *Izvodi iz recenzija* (str. 381-388) i *O autorici* (str. 389-390).

Prikazana historijska monografija pod naslovom *Migracije i Bosanski ejalet (1683–1718)*, autorice dr. Ramize Smajić, naučne saradnice za stariju historiju (osmanski period) Instituta za historiju UNSA, zasigurno je kvalitetno polazište i zavređuje pažnju istraživača i njihovih budućih naučnih poduhvata, prvenstveno osmanista kojima je istraživački fokus posebno

usmjeren prema istim ili srodnim temama, te iz tih razloga ovo vrijedno djelo, koje je nesumnjivo dalo značajan doprinos na polju bosanskohercegovačke historiografije i osmanistike, preporučujemo stručno-naučnoj, ali i široj čitalačkoj javnosti na čitanje i korištenje.

Alen Nuhanović